

Алла Курінна

## КОМПЛЕКСНИЙ КОМУНІКАТИВНО-СЛОВОЦЕНТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ СЕМІОТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Стаття присвячена висвітленню перспектив комплексного комунікативно-словоцентричного аналізу літературного тексту в контексті семіотичних досліджень в основній загальноосвітній школі. Представлено частково методологію семіотичних досліджень щодо шкільного комунікативно-словоцентричного аналізу літературного тексту на лексематичному, лексико-семантичному та соціокультурному рівнях спілкування.*

**Ключові слова:** семантика, семіотика, семіотичний аналіз, словоцентризм, комунікативно-словоцентричний аналіз тексту.

З усього різноманіття мовних проблем однією з найактуальніших є проблема значення. На запитання, що таке значення, можна відразу дати приблизну відповідь, що значення — це те, про що повідомляє знак. Таке визначення значення прийнятне за умови, що нам відомо, що таке знак, тобто визначення значення припускає наявність визначення мовного знаку. Вивченням значення займається наука семантика, з нею тісно пов'язано дослідження властивостей об'єктів виконувати функцію знаків, створення загальної теорії знаків в усіх їх проявах, що є завданням науки семіотики та синтезом філософських, лінгвістичних і культурологічних ідей. *Актуальність дослідження* семіотичних концепцій щодо шкільного мовного курсу в межах запропонованої проблеми комплексного комунікативно-словоцентричного аналізу літературного тексту зумовлено особливим статусом мови в контексті гуманітарного знання та викладання гуманітарних дисциплін.

*Мета статті* — частково розглянути методологію семіотичних досліджень щодо шкільного комунікативно-словоцентричного аналізу літературного тексту на лексематичному, лексико-семантичному та соціокультурному рівнях спілкування.

Семіотичні дослідження сьогодення містять різноманітні галузі знань (перелік неповний): загальна семіотика; біосеміотика (семіотика клітини, фітосеміотика, зоосеміотика); екосеміотика; соціальна семіотика; семіотика політики; семіотика культури (структурна антропологія, етносеміотика, семіотика фольклору); лінгвосеміотика; семіотика концептів; семіотична логіка (абстрактна семіотика); математична (алгебра) семіотика; комп'ютерна семіотика (теорія комунікації); когнітивна семіотика; медіасеміотика; семіотика реклами; семіотика тексту (нараторологія); візуальна семіотика; семіотика фотографії; кіносеміотика; семіотика театру; музична семіотика; семіотика архітектури; семіотика мистецтва тощо [Степанов 2001: 90].

Семантичні проблеми обговорювалися філософською думкою ще в давнину. Проте лише

в другій половині XIX століття у зв'язку з посиленням інтересу не лише до звукової, але й до «психологічної» сторони мови постало питання про необхідність виділення семантики як вчення про зміни значення, спочатку тільки слів. Одне з прикладних завдань в дослідженні семантики мови постало з необхідністю адекватного пошуку інформації в Інтернеті за запитом користувача [2, 3].

Надалі розробка семантики у кінці XIX століття за кордоном проводилася виключно представниками різних психологічних напрямів у лінгвістиці. Зарубіжні лінгвісти XIX і XX ст. майже не торкаються питання про визначення значення слова, надаючи вирішення цього питання філософам і психологам [1]. Саме в цей час здійснюються пошуки нових виразних засобів у мистецтві. Практично не можна не брати до уваги семіотичний аналіз щодо вивчення сучасної художньої культури і, як наслідок, — інтерес до семіотики й знакових систем, у тому числі й у мові. Двадцяте століття високо підняло рівень вивчення феномену «слова», «мови», «мовлення» в різнопланових аспектах. Суттєвих змін у психології мовлення набули провідні ідеї О.О. Потебні «Мысль и язык», Л.С. Виготського «Мышление и речь» (аспекти мовлення), Н.І. Жинкіна «Механизмы речи» (становлення мовлення дитини тощо), О.Р. Лурії «Язык и сознание» тощо. В психолінгвістиці відомими стали такі імена, як Дж. Міллер, Н. Хомський, Ян Пруха, Р.М. Фрумкіна, А.Є. Супрун, О.О. Леонтьєв та ін. Соціолінгвістика дослідила широке коло питань, пов'язаних з функціями мови. Теорія комунікації тісно переплелася з психолінгвістикою. Семіотика започаткувала вивчення спільного у будові та функціонуванні різних знакових систем, що зберігають і передають інформацію (Ч.С. Пірс, Ф. де Соссюр, Дж. Локк, В. фон Гумбольдт та ін.).

Саме тому однією із характерних рис сучасної лінгводидактики та філософсько-лінгвістичної думки є переорієнтація дослідницьких пріоритетів з системно-структурного аналізу мови на інтегративне вивчення когнітивних потенцій

мовних одиниць різних рівнів і, перш за все, лексичного. Особлива увага до слова та його значення зумовлена еволюцією лінгвістики в другій половині ХХ ст., що позначилася, за визначенням Ю.Д. Апресяна, «двома важливими проривами — проривом у макросвіт мови і проривом у її мікросвіт. Прорив у мікросвіт набув форми словоцентризму або, точніше, лексеоцентризму» [Апресян 1995: 236].

У рамках словоцентричного підходу опис лексичної семантики найчастіше здійснюється за допомогою дефініційного аналізу, що передбачає використання словникових тлумачень семасіологічного, ономасіологічного, реляційного рівнів. Іншими словами, дослідження лексичного значення за словниковими дефініціями дозволяє з'ясувати характер і типи структури слів, здійснити розгляд лексичного значення слова в плані його епідигматики.

Ефективним напрямом оновлення шкільного курсу лінгвістики і методисти називають шлях вивчення функціонування мовних одиниць у мовному висловлюванні, здатний забезпечити єдність мовної освіти і мовного розвитку учнів: з'ясування психологічних засад навчання мови та мовлення (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, Г.С. Костюк, Н.Є. Мировпольська, С.Л. Рубінштейн та ін.); розробка наукових засад мовного компоненту в (освітньому) навчально-виховному процесі загальноосвітньої підготовки учнів (О.М. Беляєв, М.С. Вашуленко, І.П. Гудзик, Л.В. Давидюк, В.О. Корсаков, Л.І. Мацько, Г.О. Михайловська, Н.А. Пашківська, М.І. Пентиліук, В.І. Статівка та ін.); визначення значущості словникової роботи в контексті змістовного навантаження основних розділів шкільного курсу російської мови (М.Т. Баранов, В.А. Добромислов, Г.М. Іваницька, Н.А. Іполітова, В.І. Капінос, М.М. Розумовська, Б.Т. Панов та ін.); оволодіння основами різних видів мовленнєвої діяльності (В.П. Беломорець, Є.І. Бикова, А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, Є.П. Голобородько, В.К. Іваненко, А.Й. Капська, К.Л. Крутий, Т.О. Ладиженська, В.Я. Мельничайко, Г.О. Михайловська, М.І. Пентиліук, Г.М. Сагач, Г.Т. Шелехова та ін.); духовне становлення особистості учня як складової його мовленнєвого розвитку (Р.І. Аванесов, В.Г. Белінський, М.Ф. Бунаков, Ф.І. Буслаєв, В.І. Водовозов, Я.К. Грот, О.А. Потебня, І.І. Срезневський, К.Д. Ушинський, Ф.Ф. Фортунатов та ін.).

Актуальність комплексного комунікативно-словоцентричного аналізу літературного тексту в контексті семіотичних досліджень в основній загальноосвітній школі зумовлена новими соціолінгвістичними умовами, що викликають потребу в появі функціонально грамотних носіїв мови; зміною стратегії викладання — вивчення мови як поліфункціонального явища.

Наведені нижче фрагменти аналізу літературного тексту на заняттях з мови та літератури свідчать про значущість мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної компетентностей у формуванні життєвокомпетентної особистості, здатної на мовленнєвий та соціальний вчинок.

### **Комплексний комунікативно-словоцентричний аналіз тексту 8 клас (фрагмент)**

**Мовленнєвий рівень спілкування (використання слів в тому чи іншому лексико-семантичному варіанті у складі речення чи тексту):**

— мовленнєві жанри, яким надається перевага учасниками спілкування (бесіда, розмова, суперечка, розповідь, історія, лист, записка, щоденник тощо), їх лексико-семантична організація (ключові слова, словосполучення, речення);

— найчастотніші типи мовленнєвих актів (*репрезентативи* або *асертиви* зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність слів чи висловлювань; *директиви* змушують адресата зробити щось; *комісиви* зобов'язують мовця виконати певні дії у майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки; *експресиви* виражають психологічний стан, характеризують міру відвертості мовця; *декларативи* встановлюють відповідність між пропозиційним змістом слів-символів, висловлювань і реальністю) та їх лексико-граматичне втілення (наприклад, *репрезентативи* або *асертиви*: дієслова — хвалитися, скаржитися; *директиви*: опорні дієслова — запитувати, наказувати, командувати, просити, молити, радити, запрошувати; *комісиви* — мати намір, ставитися прихильно; *експресиви* — вітати, просити вибачення, співчувати, привітати; *декларативи* — якщо я, то Ви);

— аналіз лексико-семантичних аспектів спілкування: вживання слів у прямих і переносних значеннях, образність, тропи і фігури мовлення тощо. Засоби мовного етикету;

— дотримання норм культури мовлення учасниками спілкування. Типи мовленнєвих помилок в ідіостилі учасників спілкування;

— роль паралінгвістичних (*міміка, жести, інтонація тощо*) засобів спілкування: реєстрові характеристики; тональність спілкування; атмосфера спілкування.

### **Соціокультурний рівень спілкування**

— Характеристика спілкування загалом: сильніші та слабкіші комунікативні позиції; хто досяг предметних та комунікативних цілей; хто ефективніше використовував засоби комунікативного кодексу; хто завоював комунікативну ініціативу, а хто її втратив тощо.

**Лексематичний рівень спілкування (в центрі аналізу тексту — слово як двостороння одиниця в сукупності його значень та форм у спілкуванні):**

– місце і час спілкування; їх вплив на перебіг інтеракції (*спілкування та взаємодія з іншими людьми*): ритуальні, типові словоформи привітання, прощання, вибачення, вітання тощо;

– вербальна та невербальна характеристика каналів комунікації (*вокальний*: звуковий, слуховий; *візуальний*: зоровий; *тактильний*: дотиком; *нюховий*; *смаковий*);

– комунікативний шум і його вплив на спілкування (*фізичний*: шум мотора автомобіля, вентилятора, тиха вимова адресанта; *психічний шум*: ставлення до адресанта або адресата; неухважність слухача, заглибленість у свої думки; інтелектуальна обмеженість; *семантичний*: спілкування різними мовами; використання спеціальної термінології);

– зворотний зв'язок і засоби його підтримання.

**Лексико-семантичний рівень спілкування (аналіз лексико-семантичних варіантів слова в контексті комунікативно-словоцентричних стратегій та тактик):**

– виявлення комунікативно-сугестивної (*психоемоційної*) мети кожного з учасників спілкування. Чи змінюється впродовж інтеракції (*взаємодії*) мета спілкування? Якщо так, то в чому причина?

– аналіз комунікативно-словоцентричної ініціативи учасників спілкування персонажів (вербальна сугестія (*психоемоційний вплив*) ініціативи: радість, відчай, піднесення, бадьорість, похмурість, наполегливість, страх, розсудливість, байдужість тощо);

– аналіз комунікативно-словоцентричних стратегій (*комунікативно-словоцентричною стратегією* вважається умисно здійснюваний комплекс мовленнєвих дій щодо планування своєї словоцентричної взаємодії зі співрозмовником для реалізації конкретної комунікативно-сугестивної (*психоемоційної*) мети. Практичним інструментом такої реалізації слугує *комунікативно-словоцентрична тактика*); *власне комунікативні*: послідовність комунікативних дій / *змістовні*: змістовне планування мети з урахуванням мовного матеріалу; *кооперативні*: діалоги та полілоги / *некооперативні*: суперечки, претензії, погрози, конфлікти;

– оцінка учасниками комунікативно-словоцентричної стратегії один одного словами різної конотації (*додаткове, супровідне значення*) (наприклад, слова мінорні чи мажорні: прекрасні, світлі, ніжні, радісні, піднесені, бадьорі, яскраві,

сильні, стрімкі, повільні, тихі, суворі, сумні, темні, важкі, тужливі, похмурі, страхотливі, лихі, сердиті, люті тощо);

– виявлення тактик комунікативної поведінки учасників спілкування. Типи тактик. Зміна тактик (якщо це спостерігається): *тактики продукування* оцінного (позитивного чи негативного) значення, що використовуються адресантом як суб'єктом оцінювання;

– *тактики реагування* на оцінке (позитивне чи негативне) значення, використовувани адресатом як об'єктом оцінювання;

– лексико-семантичні варіанти слів для характеристик соціальних та комунікативних ролей, що реалізуються персонажами у фрагменті, який аналізується. Чи змінюються комунікативні ролі учасників спілкування? (*Соціальні ролі* визначаються професією, видом діяльності, статтю, віком; *комунікативні ролі* формуються із сукупності дій, мовленнєвих вчинків, міміки, фраз, зовнішності, одягу тощо: порадник, красень, супермен, бунтівник, діловий, знаменитість, жертва, «сіра людина» тощо);

– виявлення прихованих ролей (комунікативних позицій) учасників спілкування (із застосуванням трансактного аналізу Е. Берна): *позиція дитини* — передбачає ведення спілкування за принципом «хочу/не хочу» за допомогою слів; *позиція батька* — передбачає ведення спілкування за принципом «роби так-то і так-то» за допомогою слів; *позиція дорослого* — зорієнтована на норми логіки, здоровий глузд, врахування реальної ситуації, бажання бути у всьому рівним з іншими за допомогою слів;

– характеристика типів спілкування персонажів: відкрите / закрите; ініціативне / примусове; офіційне / неофіційне; етикетне / розкуте; конфліктне / кооперативне;

– аналіз складових комунікативно-словоцентричного кодексу кожного учасника спілкування («позитивні» та «негативні» слова). Засоби мовного етикету.

**Висновки.** Семіотика продовжує залишатися затребуваною дисципліною; виявляє зацікавленість до новітніх площин знання; як і раніше поєднує науки (природничі та гуманітарні) з мистецтвами (словесністю, музикою, живописом, театром тощо). Комплексний комунікативно-словоцентричний аналіз літературного тексту в контексті семіотичних досліджень в основній загальноосвітній школі зумовлено новими соціолінгвістичними умовами, що викликають потребу в появі функціонально грамотних носіїв мови; зміною стратегії викладання — вивчення мови як поліфункціонального явища.

#### ДЖЕРЕЛА

1. Свасьян К.А. Проблема символа в современной философии / К.А. Свасьян. — Благовещенск, 2000.
2. Степанов Ю.С. В мире семиотики / Ю.С. Степанов // Семиотика: Антология. — Изд. 2-е. — М.; Екатеринбург, 2001.
3. Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка / Ю.С. Степанов. — М., 1985.

*В статье освещены перспективы комплексного коммуникативно-словоцентрического анализа литературного текста в контексте семиотических исследований в основной общеобразовательной школе. Представлена частично методология семиотических исследований относительно школьного коммуникативно-словоцентрического анализа литературного текста на лексематичном, лексико-семантическом и социокультурном уровнях общения.*

**Ключевые слова:** *семантика, семиотика, семиотический анализ, словоцентризм, коммуникативно-словоцентрический анализ текста.*

*The article deals with the perspective of complex communicative and word-centric analysis of the literary text in the context of semiotic researches in comprehensive secondary school. Methodology of semiotic research is presented partly in relation to the school communicative and word-centric analysis of literary text on lexemic, lexico-semantic and sociocultural levels of communication.*

**Key words:** *semantics, semiotics, semiotic analysis, wordcentricity, communicative and verbal centric analysis of the text.*

УДК 82.02/09

Олена Романенко

## **ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТВОРІВ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ**

*У статті розглянуто провідні засади аналізу та інтерпретації творів масової літератури, аналізуються типологічні домінанти сучасного українського масліту. Уточнюється визначення поняття «масова література» та систематизуються основні методи аналізу творів масліту.*

**Ключові слова:** *масова література, аналіз, інтерпретація, типологічні домінанти, структурний аналіз, наратологія.*

У літературно-теоретичному дискурсі ХХ століття розв'язання дилеми «досліджувати / не досліджувати масову літературу» має досить тривалу історичну традицію. Ґрунтується вона переважно на осмисленні ідеї автономності художнього тексту та аналізі місця та ролі масової літератури у літературному процесі. Міркування з цього приводу в різні часи висловлювали Ю. Лотман, Р. Барт, У. Еко, П. Рікер, М. Зубрицька, Н. Зборовська, С. Філоненко, однак зрілої теоретичної моделі чи системи українське літературознавство із цього питання так і не виробило, адже саме поняття «масової літератури» у літературно-критичному дискурсі науки про літературу фактично не озвучувалося. Нині відсутній системний погляд на український масліт зокрема та світові тенденції розвитку масової літератури загалом, хоча тут можна виявити дві тенденції. Перша — це сприйняття та визначення масової літератури як соціального явища, зорієнтованого на комерційний успіх та адресованого певним верствам читачів, друга — цілковите заперечення будь-якої художньої вартості у масовій літературі або протиставлення її так званій елітарній літературі, чи обстоювання думки про особність цього явища у літературному процесі. Як пишуть автори підручника «Массовая литература сегодня» [6],

«в західній культурології та мистецтвознавстві до 1980-х років уже чітко виокремилось кілька напрямів в інтерпретації масового мистецтва. Умовно можна виділити обвинувачувальний, фаталістичний та виправдальний» [6, 30]. Загалом із цим судження можна погодитися, однак воно стосується насамперед масового мистецтва й не бере до уваги того, що роль масової літератури у літературному процесі ХХ століття змінювалася, як і її соціокультурні особливості та художні риси.

Крім того, ідеї структуралізму, постструктуралізму, наратології, феноменології, герменевтики тощо збагатили літературно-теоретичний дискурс новими судженнями у сфері інтерпретації та аналізу художнього тексту, уможливили різноманітне прочитання літературних творів у різних контекстах та засвідчили актуальність вивчення не тільки високохудожніх зразків літератури, але й тих текстів, які написані із використанням тривіальних жанрових моделей та поширених естетичних прийомів.

Мета статті — визначення провідних засад і методів аналізу та інтерпретації творів масліту. Теоретико-методологічною основою дослідження є концепції письма Р. Барта, П. Рікера, Ю. Лотмана, феномену читання та читача М. Зубрицької, літе-